

AMID Working Paper Series 31/2003

Integration – eller inklusion? Den danske diskussion om integration

**Ruth Emerek
AMID, Aalborg Universitet**

Forord

Dette arbejdspapir er oprindeligt skrevet som et bidrag til AMID's kortlægning af den danske integrationsforskning siden 1980, "Integrationsforskningen i Danmark 1980-2002" (Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration 2002b). Dele af papiret indgår direkte i kapitel 2 i kortlægningen, andre dele udgør en del af grundlaget for kapitlet, mens noget af det oprindelige arbejdspapirpapir faldt uden for kortlægningsbogens rammer. Det oprindelige arbejdspapir præsenteres derfor samlet her – om end i en redigeret og lettere udbygget form.

Arbejdspapiret henter inspiration fra en række af de arbejdspapirer bag AMID's kortlægning, der på forskellig måde behandler integrationsbegrebet, nemlig; Thomsen og Moes 9/2002, Skyt Nielsen 11/2002, Damm 13/2002, Børresen 14/2002, Koch-Nielsen og Christensen 16/2002, Ejrnæs 18/2002, Mikkelsen 19/2002, Togeby 20/2002, Schmidt 21/2002, Mortensen 22/2002 Moldenhawer 25/2002 og Seeberg 27/2002.

Jeg har inden den endelige redigering af arbejdspapiret haft mulighed for at diskutere det med flere kollegaer, der har foreslået forbedringer og hvordan papiret kunne og burde uddybes på forskellig vis. Jeg har også fået konstruktive kommentarer til integrationsbegreberne. Det har ikke været muligt at integrere alle de mange frugtbare kommentarer i dette arbejdspapir. Men jeg har (så vidt det har været mig muligt) forsøgt at tage højde for de kommentarer, der direkte gik på at gøre præsentationen af de forskellige integrationsforståelser i den danske debat så klar som mulig.

Integration – et flertydigt begreb

I et af arbejdspapirerne bag AMID's kortlægning af den danske integrationsforskning siden 1980 konstateres det provokatorisk, at det ud fra de mest centrale danske politiske dokumenter fra de seneste år er "*enestående uklart, hvad der menes med integration som teori, som politisk mål eller som utopi*" (Ejrnæs 2002:6). Det er skarpt sat op, men næppe helt forkert. En af forklaringerne på denne uklarhed gives i et andet arbejdsrapport fra kortlægningen, nemlig at ordet *integration* både bruges til at betegne integrationsprocessen og et af de mulige mål for denne proces (Seeberg 2002). Det gør det heller ikke lettere, at målet for integrationsprocessen defineres forskelligt i forskellige sammenhænge, og at målingen af en vellykket integration derfor ikke er entydig. Endelig har de forskellige faglige traditioner deres egen forståelse af begrebet integration, og forståelsen er ikke altid ekspliciteret.

Formålet med dette arbejdsrapport er derfor kort at redegøre for og diskutere de forskellige anvendte integrationsbegreber i den danske debat og forskning – og dermed forhåbentlig at bidrage til en afklaring af begreberne. Arbejdsrapporten er struktureret på følgende måde: Efter en kort beskrivelse af indvandringen til Danmark og udfordringen til det danske samfund i afsnittet "Indvandring og integration" præsenteres de forskellige integrationsbegreber i afsnittet "Integrationsprocessen og begreberne". Nye forslag til begreber præsenteres i afsnittet "Begreber – Nye forslag" og den vellykkede integration diskuteres i afsnittet "Vellykket integration og den dominerende diskurs". Transnationaliteten inddrages i afsnittet "Integration og nationalstat" og afslutningsvis gives der et forsigtigt bud på en fælles tværfaglig forståelse og evt. gradbøjning af integrationsbegrebet i afsnittet "Opsamling og afsluttende bemærkninger".

Indvandring og integration

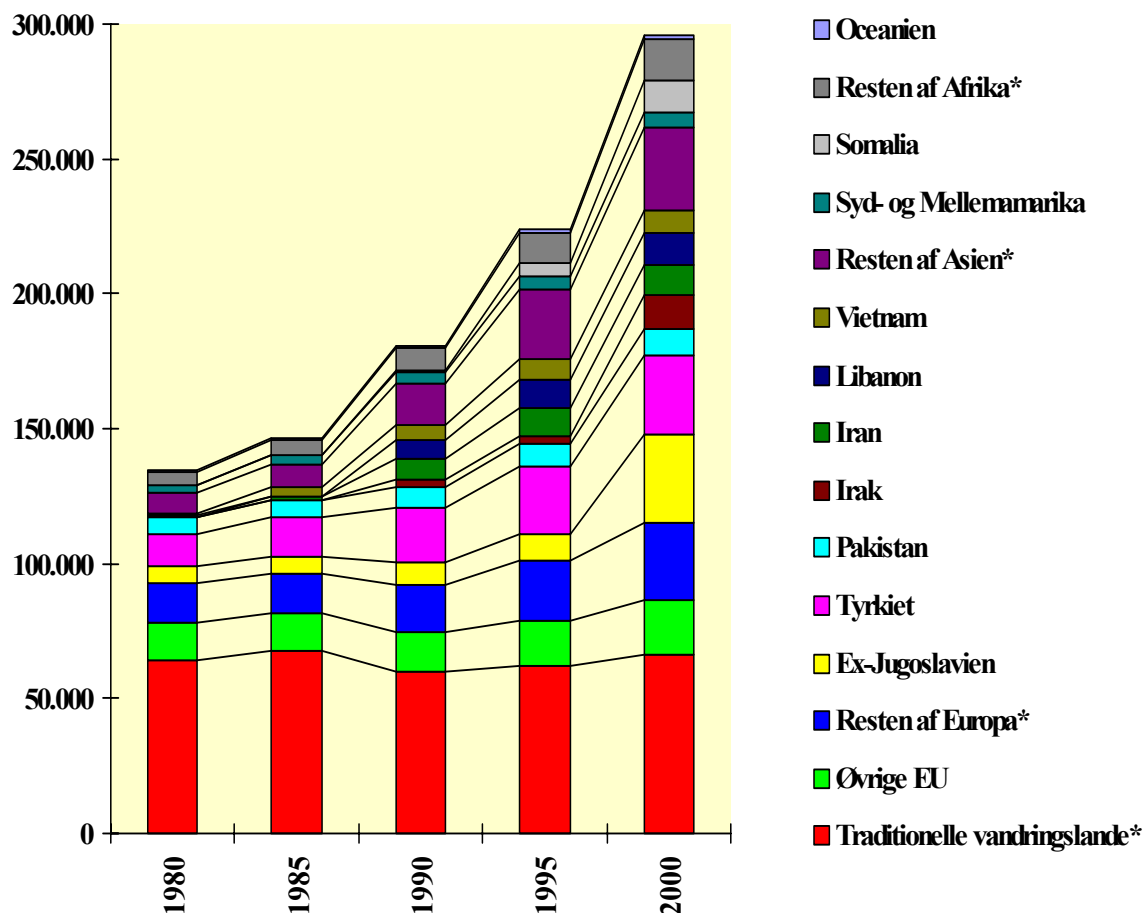
Indvandringen til Danmark er – som til de øvrige lande i Vesteuropa – ændret fra en gensidig lokal ind- og udvandring til og fra de nærmeste nabolande til en global indvandring (se figuren næste side). Danmark har ganske vist haft indvandringsstop fra lande uden for de nordiske lande og EU siden 1973, men indvandringen fra de tidligere gæstearbejdernes oprindelseslande (Tyrkiet, Pakistan og det tidligere Jugoslavien) er forsat via familiesammenføring og opholdstilladelse til nye ægtefæller. Danmark har desuden modtaget og givet opholdstilladelse til flygtninge med familier fra blandt andet Vietnam, Iran, Irak, Libanon, Somalia og det tidligere Jugoslavien. Der har derimod været relativt få indvandring fra de nordiske lande, de øvrige EU-landene og Nordamerika.

Ved indgangen til det nye årtusinde udgjorde indvandrerne fra Europas randområder og andre kontinenter hovedparten af indvandrerne i Danmark. Størstedelen af indvandrerne¹ (herunder flygtninge) i Danmark i dag har således oprindelse i lande,

¹ Her anvendes Danmark Statistiks definition: En person med fødested i udlandet er indvandrer, medmindre mindst en af forældrene er dansk statsborger og født i Danmark. En person med fødested i Danmark er efterkommer, hvis begge forældre er indvandrere (Petersen 1991).

som er meget ulig Danmark mht. demokratiopfattelse, arbejdsmarked og arbejdsmarkedsdeltagelse, familiestruktur mm.

Figur: Sammensætningen af indvandrerne på oprindelsesland antal personer i 1980, 1985, 1990, 1995 og 2000.



Note: Bemærk at figuren kun indeholder indvandrere – ikke efterkommere.
Traditionelle vandringslande omfatter i denne figur: Tyskland, Sverige, Norge, Storbritannien og Nordamerika;
Øvrige EU er EU minus Sverige, Tyskland og Storbritannien;
Resten af Europa er Europa minus EU, Norge, det tidligere Jugoslavien og Tyrkiet;
Resten af Asien omfatter Asien minus Pakistan, Vietnam, Irak, Iran og Libanon;
Resten af Afrika omfatter Afrika minus Somalia

Kilde: Danmarks Statistik 1999 og 2000.

Det betyder, at disse indvandreres uddannelse, erfaringer, værdier og normer ikke betragtes som umiddelbart anvendelige i det danske samfund². Indvandrerne fra lande

² Det viser sig fx ved, at kvinderne blandt især indvandrere fra lande uden for de traditionelle vandringslande og det øvrige EU ikke har overtaget de danske kvinders høje erhvervsaktivitet og beskæftigelsesgrad, deres erhvervsaktivitet ligger snarere på niveau med kvindernes erhvervsaktivitet i

uden for de traditionelle vandringslande (Tyskland, Sverige, Norge, Storbritannien og Nordamerika) og EU-lande i øvrigt ses derfor i Danmark – som i en række andre rige vesteuropæiske lande – som en udfordring for velfærdsstaten. Ifølge indvandrerforskeren Mehmet Necef er de især en udfordring for den nordiske velfærdsstatsmodel med det høje niveau af sociale ydelser og social sikkerhed (Necef 2001). Svaret på denne udfordring er, at indvandrerne skal integreres, og dagsordenen for denne integration sættes i Danmark i høj grad ud fra en økonomisk tilgang.

Kodeordet for den danske integrationspolitik er og har i de seneste år været *selvforsørgelse* – både for den tidligere og den nuværende regering. Dette er blandt andet tydeligt i et af de senere års mest diskuterede bidrag om indvandrernes integration, nemlig bogen “Udlændinges integration i det danske samfund” fra det tidligere Indenrigsministeriums Tænketank (Indenrigsministeriet 2001), og i integrationsudspil fra den tidligere og nye regering. Ifølge Tænketanken er grundlaget for en vellykket integration uddannelse, beskæftigelse og selvforsørgelse. Dette er ganske i overensstemmelse med den tidligere regerings tanker. Den tidligere regering ville med sin integrationslov sikre, at nyankomne udlændige fik mulighed for deltagelse på lige fod med andre borgere i samfundets politiske, økonomiske arbejdsmæssige, sociale, religiøse og kulturelle liv samt, at vedkommende hurtigst muligt blev selvforsørgende og fik bibragt en forståelse for det danske samfunds grundlæggende normer (Ejrnæs 2001). Nøgleordene i den nye regerings integrationspolitik viser, at politikken ikke er ændret – snarere skærpet. Nøgleordene er: Hurtigt i arbejde, effektiv danskundervisning, bedre udnyttelse af kvalifikationer og integration – et fælles anliggende for hele det danske samfund (Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration 2002a).

Ifølge bogen fra Tænketanken har flere forhold betydning for indvandrernes integration, men Tænketanken begrundet alene integrationens nødvendighed med indvandrernes lave beskæftigelsesgrad og relativt høje arbejdsløshed, der både i stigende grad belaster velfærdssamfundets økonomi og samtidig er paradoksalt i relation til de kommende års forventede mangel på arbejdskraft. Det er således den manglende økonomiske integration og de manglende bidrag til velfærdsstatens økonomiske grundlag, der er Tænketankens egentlige bekymring i forhold til indvandringens omfang og sammensætning. Indvandringen sætter fokus på den danske velfærdsstats økonomiske sårbarhed, og ifølge Tænketanken er *“det danske velfærdssystem blandt de mest udsatte, fordi flere af vores velfærdsordninger bygger på, at alle med bopæl i landet generelt har ret til skattefinansierede ydelser, uanset deres tidligere tilknytning til arbejdsmarkedet”* (Indenrigsministeriet 2001: 9).

Integrationsprocessen og begreberne

Inden for den danske forskningsverdenen har forskellige faglige traditioner deres egen forståelse af begrebet integration, der er dog en vis konsensus om en skelnen mellem 3 overordnede integrationsmåder og strategier:

oprindelseslandene (Dansk Arbejdsgiverforening 2001) og på niveau med eller under de danske kvinders erhvervsaktivitet i 50'erne og 60'erne (Emerek 2001).

- *assimilation*³, hvor minoritetsgrupper bliver ligesom majoritetsgruppen – tvunget eller frivilligt
- *integration*⁴, hvor minoritetsgrupperne og majoritetsgruppen i den *pluralistiske integration* gensidigt tilpasser sig hinanden – eller i *smeltedigsel-integrationen*, hvor der opstår et flerkulturelt samfund på baggrund af mangfoldigheden af etniske kulturer
- *segregering*⁵, hvor minoritetsgrupperne og majoritetsgruppen tvunget eller frivilligt lever adskilt – på bosætningsområdet anvendes også begrebet *ghettoisering*.

Charlotte Hamburger, en af de danske forskere der har beskæftiget sig med integrationsbegrebet, anfører i sin artikel “Etniske minoriteter og social integration”, at det er uheldigt og med til at skabe forvirring om begreberne, at integration bruges som en fællesbetegnelse for de tre strategier, fordi begreberne *assimilation* og *segregation* reelt begge er modsætninger (på hver sin måde) til begrebet *integration* (Hamburger 1997). Integrationens målsætning er nemlig at fastholde eller skabe et flerkulturelt samfund, hvilket ifølge Hamburger indebærer en ligestilling af alle etniske minoritetsgrupper og majoritetsbefolkningen i form af, at forskellige kulturer har lige ret til at eksistere. *Assimilation* har derimod som målsætning, at de etniske minoritetsgrupper overtager majoritetskulturen, og *segregation*, at de etniske minoritetsgrupper bevares, men at interaktionsniveauet mellem minoritetsgrupperne og majoritetsbefolkningen er lavest mulige.

I det følgende anvendes *integrationsprocessen* dog fortsat som en fælles betegnelse for den proces, der kan medføre *integration* såvel som *segregation* og *assimilation*.

Hamburger kan ses som repræsentant for de forskere, der ud fra en sociologisk forskningstradition skelner mellem *systemintegration* og *social integration* på følgende måde:

- *Systemintegration*, der er den gensidige proces mellem de etniske grupper og systemet, drejer sig om tildeling af civile, sociale og politiske rettigheder – samt om mindretallets økonomiske og sociale placering i samfundet. *Systemintegrationen* kan være både formel og reel.
- *Social integration*, den gensidige proces mellem samfundets minoritetsgrupper og majoritetsbefolkningen, drejer sig om majoritetens og minoriteternes opfattelse af, holdninger til og adfærd over for hinanden både på det organisatoriske og individuelle plan. Den sociale integration kan ud fra definitionen kun være reel.

Det er ifølge Hamburger specielt vigtigt at skelne mellem *social integration* og *systemintegration* og interaktionen mellem dem, når det drejer sig om etniske

³ Ordet har samme oprindelse som *assimilere*: *assimilere* nogen = tilpasse nogen til, og optage dem, i en anden kultur = indlemme. Fra latin: *assimilare* “gøre lig med” (Politikkens Store Ordbogs CD-rom).

⁴ Ordet har samme oprindelse som *integrere*: *integrere* nogen(t) i noget få nogen el. noget til at indgå i noget andet så de bliver en del af en overordnet helhed. Fra latin *integrare* “forny, bringe i fuldkommen stand” (Politikkens Store Ordbogs CD-rom).

⁵ Ordet har samme oprindelse som *segregere*: *segregere* nogen, dele mennesker i adskilte grupper, især efter etniske el. sociale forhold. Fra latin *ségregare* “udskille” (Politikkens Store Ordbogs CD-rom).

minoritets integration, fordi de etniske minoriteter i mindre grad end majoritetsbefolkningen er systemintegreret, og fordi social integration samtidig forudsætter systemintegration. Men samtidig ser Hamburger integrationen som en proces, der optræder i en samtidig og gensidig vekselvirkning mellem social integration og systemintegration. Politisk integration er et væsentligt led i systemintegrationen, og Hamburger anfører, at adgangen til mulighederne for erhvervelse af statsborgerskab er et centralt punkt i systemintegrationen. Arbejdsmarkedet er et andet vigtigt integrationsområde, og her er både systemintegrationen og den sociale integration i spil, da staten er med til at regulere arbejdsmarkedet med sin arbejdsmarkedspolitik og da sociale netværk kan have stor betydning for adgangen til beskæftigelse (Hamburger 1997).

En anden tradition fokuserer på en forskellen mellem *kulturel* og *strukturel* integration (Schierup 1993):

- *Kulturel integration* omfatter integration på niveau med majoritetsbefolkningen blandt andet med hensyn til aspekter som religion, normer og moral.
- *Strukturel integration* omfatter integration på niveau med majoritetsbefolkningen med hensyn til politisk deltagelse, arbejdsmarkeds deltagelse og uddannelse.

De to aspekter kan opfattes som forskellige dimensioner af integrationen. Spørgsmålet er dog om de også kan adskilles. Denne adskillelse er nemlig kendetegnende for tilgangen til integration inden for det økonomiske fagområde, hvor integrationsforskning praktisk talt alene fokuserer på de strukturelle aspekter i analyserne af integration i uddannelse, på arbejdsmarkedet og boligmarkedet. Økonomerne definerer ikke, hvad de forstår ved integration, men måler primært integrationen med kvantitative mål som fx erhvervsaktivitet og fordelingen på boligmassen, og de operationaliserer i deres analyser "integration" som "samme niveau som majoritetsbefolkningen". Der undersøges fx i hvor høj grad indvandrere er aktive på arbejdsmarkedet, men ikke om der samtidig med indvandreernes indtrængen på arbejdsmarkedet opstår en etnisk segregering af arbejdsmarkedet (parallelt til den kønsmæssige segregering), selv om der er tegn på, at indvandrere er stærkt overrepræsenterede inden for bestemte jobfunktioner, arbejdspladser og brancher. Man kan – som Anna Piil Damm og Helena Skyt Nielsen i deres kortlægningspapirer – hævde, at det er det samme som at have assimilationen som mål, eller at se assimilation på arbejdsmarkedet som et naturligt led i integrationsprocessen (Damm 2002, Skyt Nielsen 2002), men det er næppe korrekt. De anvendte kvantitative mål er som hovedregel stærkt aggregerede, og det vil nok være mere korrekt at sige, at der undersøges om minoritetsgrupperne er *inkluderet* i samme grad og omfang – men ikke nødvendigvis kvalitativt på samme måde – som majoritetsbefolkningen. En mere præcis betegnelse i stedet for assimilation kunne derfor i denne forbindelse være *inklusion*⁶.

⁶ Ordet har samme oprindelse som inkludere: inkludere nogen(t) have nogen el. noget som en del af noget = omfatte, indbefatte, medregne. Fra latin *includere* "indeslutte, indbefatte" (Politikkens Store Ordbogs CD-rom)

Inklusionsbegrebet er ellers mest benyttet i den politologiske forskning af integrationsprocessen. Her defineres integration ved, at de etniske minoriteter deltager på lige fod med andre danske statsborgere på arbejdsmarkedet, i uddannelsessystemet, i foreningslivet og i de politiske beslutningsprocesser. Integration forstået som en “*en fælles deltagelse i alle livets gøremål, (og) ikke mere eller mindre ensartede værdier*” er ifølge Lise Togeby grundlaget for forskningen i de etniske minoriteters deltagelse i demokratiske processer (Togeby 2002). Begreberne inklusion og integration bruges tilsyneladende parallelt i forskningen ud fra en politologisk tilgang – nærmest som samme begreb (se fx Mørck 2001, Christensen og Siim 2001). Det er muligvis hensigtsmæssigt i studierne af de etniske minoriteters integrationsproces i forbindelse med demokratiet, men næppe i forbindelse med studier af de etniske minoriteters integrationsproces på arbejdsmarkedet, hvor etniske minoritetsgrupper kan være inkluderet i bestemte erhverv på et etnisk segregeret arbejdsmarked, og dermed faktisk ikke integreret i ordets egentlige betydning⁷. Der skelnes derfor i det følgende mellem inklusion og integration.

Begreber – nye forslag

Spørgsmålet er, om man kan arbejde med et fragmentarisk integrationsbegreb – om det overhovedet er muligt at tale om integration på delområder – om at integrationsprocessen foregår på forskellige og delvist adskilte områder som politik, arbejdsmarked, bolig, uddannelse og religion. Måske skal man reservere begrebet integration til at betegne integration i helheden i ordets reelle betydning og derfor nøjes med at bruge begrebet inklusion om delområderne. Inklusionsprocessen på et delområde påvirker selvfølgelig processen på de øvrige delområder, men ikke nødvendigvis i samme retning. Segregation på et område kan besværliggøre eller hindre inklusion på et andet område og fremme inklusion på et tredje. Fx kan boligsegregering i form af en ghettoisering være en hindring for inklusion på de dele af arbejdsmarkedet, der primært anvender netværk ved rekruttering af nye medarbejdere. Samtidig kan en ghettoisering være befordrende for deltagelse i demokratiske handlinger. Ifølge Lise Togeby stiger valgdeltagelsen med indvandretæthed og ghettodannelser synes således fremmede for mobilisering i forbindelse med udøvelse af stemmeretten. (Togeby 2002).

Integrationsbegrebet *er* uklart og anvendelsen af det så problematisk, at begrebet muligvis er uegnet som grundlag for videnskabelige undersøgelser. Ifølge Morten Ejrnæs gør det ikke bedre, at begrebet hverken sætter fokus på diskrimination eller rettigheder (Ejrnæs 2002). Men hvad skal der sættes i stedet for? Kan ligheds- og ligestillingsbegreber bruges som erstatning som Ejrnæs foreslår? Ligheds- og ligestillingsbegreberne har allerede i en årrække været brugt inden for kønsforskningen. En sammenligning mellem kønsligestilling og etniske gruppers ligestilling og integration viser imidlertid, at argumenterne bag ligestillingen som strategi anvendes forskelligt – nærmest modsat inden for de to områder. Den danske diskussion af ligestilling for kvinder og mænd er (til forskel fra fx den norske) baseret på ensheden, homogeniteten og ligheden mellem de to køn (Borchorst m.fl. 1999,

⁷ Jf. note 4.

Kold 1997). Den danske forståelse af etnicitet er derimod baseret på særegenheden, inhomogeniteten og forskellen mellem etniske og danske – mellem “dem” og “os” (Emerek 2001). Peter Hervik stiller det endnu skarpere op i bogen “Den generende forskellighed”, der er baseret på et antropologisk forskningsprojekt. Heri hedder det: *“Vores undersøgelse viser, at danskernes lighedsopfattelse bygger på en umulig forudsætning. Ifølge denne opfattelse er det nemlig sådan, at for at kunne indgå på lige fod med hinanden i det danske samfund, må “de fremmede” og danskerne være ens. Men da danskerne igen og igen erfarer, at “de andre” nu engang er anderledes, så kan de ikke blive danske (Hervik 1999:8).* Hervik mener, at den danske grundopfattelse, *“at kulturel forskellighed er medfødt, og at anderledesheden derfor ikke lader sig integrere eller fordanske”* er en væsentlig brik i forståelse af den manglende integration. Der er derfor næppe hensigtsmæssigt i en dansk kontekst at erstatte integrationsbegrebet med ligheds- og ligestillingsbegreberne.

Medborgerskabsbegrebet er også blevet brugt som en ramme for studier af integration med vægt på de etniske minoriteters ligestilling (Ejrnæs 2002). Medborgerskabsvinkelen er dog lige så bundet til en faglig tradition (politologi) som andre fragmentariske tilgange til studier af integrationsprocessen. Medborgerskabet drejer sig primært om deltagelse (inklusion) i den demokratiske proces og de demokratiske rettigheder – herunder adgangen til de velfærdsstatslige ydelser. Den økonomiske vinkel på medborgerskabet – herunder pligten til og mulighederne for at bidrage til velfærdsstatens økonomiske grundlag – medtænkes ikke. Denne studeres i stedet særskilt i sin egen faglige tradition (økonomi), hvor den bliver til studier af integration og marginalisering på arbejdsmarkedet samt studier af økonomiske overførsler. Medborgerskabsbegrebet er således ikke generelt brugbart – medmindre definitionen af det udvides til en bredere forståelse, der også omfatter andre områder (fx et økonomisk medborgerskab) og interaktionen mellem områderne.

Vellykket integration og den dominerende diskurs

Tænketankens bog, “Udlændinges integration i det danske samfund” er et godt udtryk for den dominerende integrations diskurs, der primært – for ikke at sige alene – tager udgangspunkt i en økonomisk tankegang. I bogen skelnes mellem kulturel og strukturel integration, men i Tænketankens mål for en vellykket integrationsproces, er det tydeligt, at indvandrere på alle væsentlige punkter skal tilpasse sig danske normer for uddannelse, beskæftigelse, selvforsørgelse og politisk deltagelse og efterleve grundlæggende danske normer og værdier, blandt andet *“anerkendelse af menneskers lige rettigheder samt tolerance over andres værdier og normer”*. Dette kunne for så vidt godt foregå i et segregeret uddannelsessystem, på et segregeret arbejdsmarked og i forskellige politiske partier, således at tænketankens mål kunne karakteriseres som en inklusion. Tænketankens mål om at *“der skal være kontakt mellem danskere og udlændinge – det være sig i form af ægteskaber, som kollegaer eller gennem almindelig kontakt i hverdagen”* (Indenrigsministeriet 2001:11) tyder imidlertid på, at der snarere er tale om, at en vellykket integrationsproces i Tænketankens forståelse er lig assimilation – både kulturelt og strukturelt.

Målet for integrationsprocessen er i Tænketankens forståelse således ikke integration – men inklusion og snarere assimilation, hvilket også svarer til både den tidligere og nuværende regerings ideer om integration. Dette ligger, som tidligere nævnt, i klar forlængelse af den integrationsforståelse, der præger den økonomiske indvandrerforskning – et tegn på at det er den økonomiske faglige tilgang, der dominerer indvandrerdebatten i Danmark omkring årtusindeskiftet. Sådan har ikke hele tiden været (se fx Bülent Diken (1998) for en periodisering). Men med den stadige vækst i indvandrer-/flygtningetallet gennem 90'erne og en stadig større opbakning bag indvandrerfjendske politiske partier kom der større fokus på indvandrernes lave arbejdsmarkedstilknytning og den relative størrelse af overførselsindkomsterne til indvandrerne, og integration blev efterhånden lig med selvforsørgelse – økonomisk assimilation.

Danske forskere inden for andre fagtraditioner formulerer målet for integration på en anden måde, om end de ikke er ganske enige. Fx anfører Garbi Schmidt i sit kortlægningspapir, at et velintegreret samfund kendetegnes ved en konsensus om en række fælles spilleregler, men at heller ikke alle danskere er lige samfundsmæssigt integrerede eller kulturelt homogene. At være integreret betyder at være inkluderet: at føle sig som en del af et fællesskab og blive betragtet som sådan (Schmidt 2002). Ifølge Peter Seeberg er idealet snarere et dynamisk integrationsbegreb, hvis centrale byggestene er gensidighed og lighed, hvor majoritetssamfundet insisterer på aktiv samfundsdeltagelse, men anerkender kulturelle, etniske, religiøse forskelle, for så vidt disse ikke står i modsætning til samfundets legale grundlag. På det normative niveau følger heraf, at majoritet og minoritet forholder sig til hinanden gennem hvad man kan kalde “forhandlet integration”, således at der ud fra lighedens idé skabes forudsætninger for realisering af livsstrategier, som etniske minoriteter ønsker og som kan fungere inden for rammerne af majoritetssamfundets overordnede spilleregler, lovgivning mv. (Seeberg 2002). Seebergs ideal om integrationsprocessen fører således til en pluralistisk integration – og næppe til en smeltedigel-integration mod et flerkulturelt samfund, hvilket i højere grad ligger i forlængelse af Schmidts opfattelse. Spørgsmålet er også, om idealet om et sådant flerkulturelt samfund, hvor samfunds- og kulturlivet udvikler sig på grundlag af mangfoldige etniske kulturer, er muligt i Danmark. For det første er de enkelte etniske grupper relativt små, samlet udgør de mindre end 5 procent af befolkningen. For det andet fordrer udviklingen af et flerkulturelt samfund, at de forskellige befolkningsgrupper i praksis rummer en gensidig respekt for forskellighed og en anerkendelse af det anderledes, og at de har en lighedsopfattelse, der giver plads til at mennesker med forskellige kulturelle baggrunde reelt kan sameksistere på lige fod med hinanden. Hvis lighed – som tidligere anført – i høj grad forbindes med ensartethed og homogenitet bortfalder denne mulighed, og smeltedigel-integrationen er næppe en realistisk mulighed. Ifølge Peter Hervik er Danmark begyndt at blive “hvidt” i takt med det stigende antal synligt anderledes personer i landet, og den nationale identitetsdannelse er i stigende grad bygget op af modsætninger mellem “os” og “dem” – “vi danskere”, der ligner hinanden, og “de andre”, som er forskellige fra os. Og selv om det er et spørgsmål om hvor homogene “vi” er – hævder Hervik, at segregering og assimilation er det eneste mulige integrationsmål i Danmark: *“Da ‘de andre’ er anderledes både i udseende og*

kultur, kan de ikke blive lige med danskerne. Kun ved eksklusion af de andre eller krav om assimilation kan danskerne genoprette deres billede af sig selv” (Hervik 199:18).

Integration og nationalstat

I præsentationen af integrationsbegrebet er dette indtil nu alene blevet sat i relation til nationalstaten. Flemming Mikkelsen påpeger imidlertid i sit kortlægningspapir, at det er et problem, at integrationsprocessen alene vurderes i relation til det dominerende samfund og de dominerende gruppers interesser og ikke ses i lyset af de transnationale strukturer (Mikkelsen 2002). Efter Mikkelsens mening kan det på ingen måde fagligt forsvares at undlade den transnationale dimension i integrationsanalysen, fordi netop denne dimension giver *“en fokusering på de ressourcer, informationer og interpersonelle relationer, der udveksles mellem grupper i oprindelseslandet og indvandrerlandet Disse transnationale samfund følger nogle økonomiske og politiske rationaler, der ikke umiddelbart kan udledes af nationalstatsmodellen, men som antager en selvstændig karakter med egne sociale og kulturelle organisationsformer”* (Mikkelsen 2002: 27). Det er ydermere problematisk ikke at medtænke den transnationale integration, fordi denne og den internationale integration generelt har stigende betydning – både for indvandrere og majoritetsbefolkningen.

Et eksempel på at den transnationale dimension har betydning findes i Flemming Mikkelsens bog *“Integrationens paradoks”*. Bogen er baseret på en undersøgelse af indvandrere fra Tyrkiet, Pakistan, det tidligere Jugoslavien, Somalia, Iran og Irak. Et af resultaterne i denne bog er, at langt de fleste af disse indvandrere føler sig godt tilpas og godt integreret i det danske samfund til trods for at en stor del af dem er marginaliseret på arbejdsmarkedet og deres indkomstniveau ligger under gennemsnittet (Mikkelsen 2001). Mikkelsen kalder det et paradoks, men forklarer det selv med, at den store forskel mellem de dårlige økonomiske, sociale og politiske vilkår i hjemlandet og de relativt bedre vilkår i Danmark. Indvandrere i Mikkelsens undersøgelse vurderer således deres integration ud fra en transnational målestok – ikke ud fra en dansk målestok.

Det er i denne forbindelse også væsentligt at inddrage en skelnen mellem stærke og svage netværk. De *stærke* netværk omhandler de bånd, der dannes til de nærmeste familiemedlemmer, venner, bekendte og arbejdskolleger. Disse bånd giver en referenceramme for holdninger, adfærd og præferencer i hverdagen. De *svage* netværk mellem mange mennesker giver derimod viden om blandt andet uddannelse og jobs (Mikkelsen 2001). Når de unge indvandrere og efterkommere fra de forskellige indvandrergrupper oftest indgår giftermål med personer fra oprindelseslandet, genskabes dele af hverdagen fra oprindelseslandet, båndene til oprindelseslandet bevares og uddybes, og der er en risiko for, at indvandrergruppen lukker sig om sig selv, sandsynligvis på bekostning af social integration i modtagerlandet. Ifølge Mikkelsen kan en for snæver satsning på de stærke netværk afskære informationer og inspiration fra de svage netværk. Dette kan indicere, at en minoritetsgruppe, der er segregeret på mange områder – ufrivilligt eller frivilligt gennem satsning på snævre netværk – også i høj grad vil være uden for den sociale integration, hvilket igen kan påvirke minoritetsgruppens nationale integrationsproces i negativ retning. Spørgsmålet

er imidlertid, hvilken betydning dette har i lyset af, at den transnationale integration fortsat vil få en stadig større betydning i forhold til den nationale integration. En satsning på de snævre men transnationale netværk kunne for nogle indvandrergupper på længere sig vise sig at være en god integrationsstrategi i en EU-sammenhæng.

Opsamling og afsluttende bemærkninger

Der synes at være en generel konsensus i Danmark om, at arbejdsmarkedsintegration – eller rettere – at inklusion på arbejdsmarkedet er en afgørende betingelse for inklusion på andre områder og dermed for indvandrernes integration som helhed. Men det er et problem, at indvandrernes integration forstås, diskuteres og studeres så fragmentarisk som den fortsat gør i Danmark, og at de forskellige faglige traditioner endvidere – mere eller mindre eksplicit – har hver deres egen forståelse af integration. Indvandrerforskeren Tomas Hammar siger ganske klart, at der ikke er noget valg, forskning i migration skal være tværfaglig (Hammar 2001). En begrundelse er, at selv om migration studeres inden for en række områder, er migration ikke kernen i nogen af disse områder. Flemming Mikkelsen siger samstemmende, at studiet af migrationsprocesser gør det nødvendigt at kombinere sociale, økonomiske, kulturelle og politiske faktorer og antager derfor naturligt en interdisciplinær karakter. Det gør imidlertid også forskningsområdet sårbart set i forhold til de mere etablerede fag, der gennem årene har finpudset deres til tider ret så snævre teori- og begrebsapparat – med faldende udbytte til følge – og har fået skabt sig en plads i den institutionelle forskningspolitik og statsforvaltning (Mikkelsen 2002). Studierne af indvandrernes integration er præget af den til hver tid dominerende faglige – og politiske – diskurs, men integrationsprocessen er en vedvarende multifaktoriel proces mod et endemål, der stadig er i forandring. Det er vi nødt til at tage højde for i vores begrebsliggørelse og studier af integrationen.

Den fragmentariske tilgang til forskningen i integrationsprocessen betyder, at der meget sjældent sættes fokus på alle relevante forhold i en og samme analyse, og samtidig er det et problem, at de teoretiske tilgange til forskellige forhold er bundet af de fagvidenskabelige udgangspunkter og helt forskellige videnskabelige tilgange. Forskellig anvendelse af begreberne og anvendelse af forskellige begreber i de faglige udgangspunkter blokerer for, at forskning ud fra forskellige faglige vinkler kan samarbejde og drage nytte af hinandens resultater.

Der er således mange grunde til, at de faglige såvel som de politiske diskussioner af integration i øjeblikket er upræcise og mere forvirrende end opklarende. Spørgsmålet er, om der kan udvikles et fælles begrebsapparat til diskussion af integrationsprocessen inden for de forskellige faglige traditioner. Måske ikke, men der er ingen tvivl om, at det er vigtigt at have en klarhed over, at integrationsprocessen (hvis dette begreb fastholdes) kan gå i flere retninger og føre til pluralistisk integration – såvel som til segregation og assimilation – tvungen eller frivillig – på enten majoritetsbefolkningens eller minoritetsgruppens præmisser. Der er næppe heller tvivl om, at det kan være frugtbart at skelne mellem socialintegration og systemintegration og være opmærksom på sammenhængen og vekselvirkningen mellem disse to niveauer. Det kan derimod være vanskeligt at overskue hvordan inklusionsniveauet inden for de forskellige

områder (som politik, arbejdsmarked, bolig, uddannelse, kultur og religion) bør “gradbøjes” med hensyn til begreberne segregation og assimilation, hvis det overhovedet kan gradbøjes og hvis man overhovedet kan arbejde med en fragmentarisk integrationsforståelse.

Hvis man nu alligevel gør et forsøg og samtidig holder fast i de sproglige begrebsmodsatninger: inklusion og eksklusion (som primært relaterer sig til systemintegrationen) samt integration og disintegration (som relaterer sig både til system- og socialintegration, hvor disintegrationen både kan omfatte en marginalisering og en segregering) – kunne et bud på en gradbøjning, der kunne bruges tværfagligt være:

- *Ekskluderet* – hvormed menes at gruppen/individet er *disintegreret* og lever i en del af en segregeret virkelighed – ekskluderet fra majoriteten og andre grupper – fx uden adgang til uddannelse, arbejdsmarkedet, politisk indflydelse eller sociale foranstaltninger.
- *Inkluderet, men segregeret* – gruppen/individet er formelt inkluderet i nationalstaten med reel systemintegration, men lever i en del af en segregeret virkelighed betinget af gruppens/individets etniske oprindelse, der ikke giver de samme reelle muligheder for fx valg af uddannelse. Gruppen har fx sit “eget” arbejdsmarked, sit “eget” politiske parti, eller sin “egen” religion. En sådan gruppe kan være velintegreret i et transnationalt fællesskab.
- *Integreret* – gruppen/individet er en del af helheden, hvor gruppens/individets placering i helheden ikke er betinget af gruppens/personens etniske oprindelse. Gruppen/individet har lige så brede og *reelle* muligheder for fx uddannelse, arbejdsmarkedsdeltagelse, venner og andre sociale forbindelser som majoritetsbefolkningen. Gruppen oplever således både systemintegration og social integration.
- *Assimileret* – gruppen/individet er en del af helheden gennem overtagelse af majoritetens levevis.

Denne gradbøjning er baseret på, at betingelserne for integrationen er væsentlige – og skelner derfor mellem formel inklusion og den reelle integration – og mellem systemintegration og social integration. Med denne skelnen er det tydeligt, at integrationsprocessen for en del af de etniske grupper er nået til inklusionen, hvor man med Lise Tøgebys ord kunne sige at “*det måske ikke så meget (er) de formelle demokratiske rettigheder som snarere den faktiske inddragelse, der er problemet*” (Tøgeby 1999:151). Men det er vigtigt at se integration som en proces, hvor også selve målet for processen er dynamisk, og hvor opfattelsen af den vellykkede integration er i stadig forandring.

Der er indtil nu ikke danske forlæg for, hvordan den transnationale dimension skal medtænkes i integrationsbegrebet, men denne dimension er væsentlig at udvikle – også som et led i forståelse af den nationale integration, fordi integration i transnationale strukturer for nogle grupper – danskere såvel som indvandrere – er af stigende betydning. Den transnationale integration kan for nogle grupper være af så væsentlig en betydning, at den mere eller mindre erstatter behovet for den nationale integration.

Litteratur

- Borchorst, Anette et al (1999): "Ligestillede demokratier? Opsamling og perspektivering" i Bergqvist, Christina et al (eds.): *Ligestilte demokratier?*, Universitetsforlaget AS, Oslo.
- Børresen, Sølvi Karin (2002): *Boligmæssig segregering*, AMID Working Paper Series 14/2002, Aalborg.
- Christensen, Ann-Dorte og Birte Siim (2001): *Køn, demokrati og modernitet*, Hans Reitzels Forlag, København.
- Damm, Anna Piil (2002): *Etniske minoriteters bosætning og flytninger – de seneste 20 års økonomisk-kvantitative forskningsresultater*, AMID Working Paper Series 13/2002, Aalborg.
- Danmarks Statistik (1999): *Statistisk tiårsoversigt 1999 – Tema om indvandrere*, Danmarks Statistik, København.
- Danmarks Statistik (2000): *Statistiske Efterretninger*, Befolkning og valg 2000:4, Danmarks Statistik, København.
- Diken, Bülent (1998): *Strangers, Ambivalence and Social Theory*, Ashgate, Suffolk.
- Ejrnæs, Morten (2001): *Integrationsloven – en case, der illustrerer etniske minoriteters usikre medborgerstatus*, AMID Working Paper Series 1/2001, Aalborg.
- Ejrnæs, Morten (2002): *Etniske minoriteters tilpasning til livet i Danmark – forholdet mellem majoritetssamfund og etniske minoriteter*, AMID Working Paper Series 18/2002, Aalborg.
- Emerek, Ruth (2001): *Evaluation of NAP 2001*, Report to the European Commission.
- Hamburger, Charlotte (1997): "Etniske minoriteter og social integration" i Lilli Zeuner (red.), *Social Integration*, Socialforskningsinstituttet 97:9, København.
- Hammar, Tomas (2001): *The Ugly Duckling and the Academy*, AMID Working Paper Series 2/2001, Aalborg.
- Hervik, Peter red. (1999). *Den generende forskellighed – danske svar på den stigende multikulturalisme*, Hans Reitzels ForlagA/S, København.
- Indenrigsministeriet (2001): *Udlændinges integration i det danske samfund, – Tænk tanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark*, København.
- Koch-Nielsen, Inger og Ivan Christensen (2002): *Effekten af den boligsociale indsats over for indvandrere og flygtninge*, AMID Working Paper Series 16/2002, Aalborg.
- Kold, Vibeke (1997): "Det kønne arbejde – faktorer, processer og aktører på det kønsopdelte arbejdsmarked" i Emerek et al. (eds.) *Brydninger*, Arbejdsmarkedsstyrelsen, København.
- Mikkelsen, Flemming (2001): *Integrationens paradoks*, Catinet, København.
- Mikkelsen, Flemming (2002): *Indvandrerne og Civilsamfundet*, AMID Working Paper Series 19/2002, Aalborg.
- Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration (2002a): *På vej mod en ny integrationspolitik*, København.
- Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration (2002b): *Integrationsforskningen i Danmark 1980-2002*, København
- Moldenhawer, Bolette (2002): *Skolen – en nøgle til integration af etniske minoritetsbørn?*, AMID Working Paper Series 25/2002, Aalborg.
- Mortensen, Viggo (2002): *Betydning af religion og religiøsitet for integrationsprocesserne*, AMID Working Paper Series 22/2002, Aalborg.
- Mørck, Yvonne (2001): "Etniske minoritetsunge og demokratisk medborgerskab" i Christensen, Ann-Dorte og Birte Siim: *Køn, demokrati og modernitet*, Hans Reitzels Forlag, København.
- Necef, Mehmet Ümit 2001: "Indvandring, den nationale stat og velfærdsstaten" i Seeberg, Peter (red.) *Ubekvemme udfordringer*, Odense Universitetsforlag, Odense.
- Nielsen, Helena Skyt (2002): *Uddannelsesvalg og den sociale betydning – med særlig vægt på efterkommere*, AMID Working Paper Series 11/2002, Aalborg.
- Petersen, Lars (1991): *Indvandrere og deres efterkommere i Danmark*, Statistiske undersøgelser nr. 43, Danmarks Statistik, København.
- Schierup, C.U. (1993): *På kulturens slagmark*, Sydjysk Universitetsforlag.

- Schmidt, Garbi (2002): *Betydningen af familieformer og familietraditioner for integrationsprocesserne*, AMID Working Paper Series 21/2002, Aalborg.
- Seeberg, Peter (2002): *Unge indvandreres integration, herunder integration gennem gymnasiet, fritidsaktiviteter, kærester mv.*, AMID Working Paper Series 27/2002, Aalborg.
- Thomsen, Margit Helle og Mette Moes (2002): *Kompetencer mellem kulturalisering og mangfoldighed. Om brugen og bedømmelsen af etniske minoriteters kompetencer og ressourcer på det danske arbejdsmarked*, AMID Working Paper Series 9/2002, Aalborg.
- Togeby, Lise (1999): "Et demokrati, som omfatter alle, der bor i Danmark?" i Andersen, Jørgen Goul m.fl. (red.) *Den demokratiske udfordring*, Magtudredningen, Hans Reitzels Forlag, København.
- Togeby, Lise (2002): *Etniske minoriteters deltagelse i demokratiske processer, herunder politiske partier, valg og offentlig debat*, AMID Working Paper Series 20/2002, Aalborg.

© Ruth Emerek & AMID

ISSN 1601-5967

Published by:

AMID

Aalborg University

Fibigerstraede 2

DK-9220 Aalborg OE

Denmark

Phone + 45 96 35 71 95

Fax + 45 98 15 11 26

Web: <http://www.amid.dk>

AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark
The Academy for Migration Studies in Denmark

Director: Professor dr. phil. Ulf Hedetoft

The Academy for Migration Studies in Denmark, AMID, is a consortium consisting of researchers at research centers representing three institutions of higher education and two research institutes. AMID is supported by the Danish Research Councils of the Humanities and the Social Sciences.

The Consortium consists of the following members:

Aalborg University--Department of Sociology, Social Studies and Organization, Department of Economics, Politics and Administration, as well as *SPIRIT* (School for Postgraduate Interdisciplinary Research on Interculturalism and Transnationality) and Institute for History, International and Social Studies. Aalborg University is the host institution.

The Aarhus School of Business--CIM (Centre for Research in Social Integration and Marginalization).

Aarhus University--Department of Political Science.

The Danish National Institute of Social Research (Socialforskningsinstituttet, SFI).

The Institute of Local Government Studies (Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, AKF).